

In memoriam påve Franciskus

En mariologisk apokalyptiker

(1936–2025)

MÅRTEN BJÖRK

Precis som budet ”Du skall inte dräpa” markerar en tydlig gräns för att skydda värdet av mänskligt liv, måste vi i dag också säga ”du skall inte” till en uteslutnings- och ojämlikhetsekonomi. En sådan ekonomi dödar. Hur kommer det sig att det inte är en dagsnyhet när en äldre hemlös dör utan kläder och värme men väl när aktiemarknaden tappar två punkter?

Orden från påve Franciskus apostoliska exhortation *Evangelii Gaudium* (*Evangeliets glädje*) från november 2013, sju månader efter att hans pontifikat inletts, sammanfattar nog för många den argentinske jesuitprästens tänkande och gärning. När Franciskus avled den 21 april i år, åttioåttå år gammal, beskrevs hans ämbetsperiod av både motståndare och sympatisörer som ett politiskt pontifikat. Det är inte helt missvisande, men orsaken tycks inte bero på att Franciskus var en särskilt politisk påve, utan på att den katolska kyrkan verkar i en värld präglad av politiska och militära konflikter till den grad att även bönen, mystiken och kontemplerationen kan bli politiska. ”Allting börjar i mystiken, men slutar i politiken” skrev en gång den franske poeten och essäisten Charles Péguy – som Franciskus ofta återvände till i sina predikningar och skrifter – och denna lägesbeskrivning kan hjälpa oss förstå den romersk-katolska kyrkans förste sydamerikanske påve.

Franciskus var en mystiker, en apokalyptisk och mariologisk mystiker som blev påve och världsledare i en övergångstid som kanske kan spåras tillbaka till den globala finanskraschen 2008–2009. I en intervju från 2013, kort efter att hans pontifikat inletts, beskrev Franciskus Ignatius av Loyola,

grundaren av Jesu sällskap som Franciskus tillhörde, och dennes vän Pierre Favre som andliga lärare för en modern tid – en tid som var formad av reformationen och kolonialiseringen av Amerika. Gud finns inte bara i vildmarken utan ger sig till känna för den som vill möta honom mitt i storstadens larm: ”Ignatius var mystiker, inte asket. Jag blir mycket arg när jag hör att man säger att de andliga övningarna är ignatianska för att de äger rum i tystnad. I själva verket kan exercitierna (övningarna) vara fullkomligt ignatianska också mitt i livets brus och utan att man har tystnad runt omkring sig. Att betona askesen, tystnaden och botgöringen är en förvanskning, särskilt vanlig i spanska kretsar. Jag står nära den mystiska strömningen, av typen Louis Lallement och Jean-Joseph Surin. Och Favre var en mystiker.”

Pierre Favre, som levde mellan 1506 och 1546, var medgrundare av jesuitorden och helgonförklarades av Franciskus på sin födelsedag 2013. Påven beundrade honom djupt och kanske var det framför allt den franske jesuitens mytomspunna förmåga att knyta starka band med andra människor, och därmed älska den andre, som Franciskus beundrade. I en text om Favre skriver jesuitfilosofen Michel de Certeau att ”[f]ör varje person han mötte var han en räddare av något djupt inom dem som höll på att gå förlorat [...]. Och genom denna uppmärksamma underkastelse inför andra människors verklighet, förenad med en passion för deras återupprättelse, erhöll Favre nådegåvan att ge andlig vägledning – en nådegåva som gjorde det möjligt för honom att urskilja och blottlägga hos alla han mötte den punkt där frälsningen kom till dem från Gud.” Det var denna punkt Franciskus sökte och han gjorde det i en värld som på många sätt är lika orolig som Favres.

Ärkebiskopen i Buenos Aires, Jorge Mario Bergoglio, som blev påve Franciskus den 13 mars 2013, levde ett turbulent liv. Han erfor och tvingades navigera genom sex militärkupper i Argentina. Den första när han bara var ett barn 1943. Den andra 1955, två år efter att han känt sig kallad till ett liv som präst i samband med att han biktat sig som sjuttonåring. Den tredje 1962, fyra år efter att han trätt in i jesuitorden. Den fjärde kuppen kom 1966 när han undervisade i psykologi och litteratur – han älskade den tidigare nämnde Péguy, Dostojevskij, Manzoni och Borges – på en jesuitskola för pojkar i Buenos Aires. Den femte kuppen ägde rum 1973, samma år som han avlade sina sista löften som jesuit, och den sjätte 1981 efter att han blivit rektor för fakulteten för teologi och filosofi vid Jesuituniversitetet *San Miguel* i Buenos Aires. Där hade han själv studerat och framför allt formats av den franske jesuiten Gaston Fessards dialektiska tolkning av Ignatius av Loyolas andliga övningar och av sin lärare Miguel Ángel Fiorito. Två tänkare som också utvecklat den ignatianska traditionen i den mystika riktning som Favre, exorcisten Surin – som i över tjugo år plågades av en demon som han drivit

ut – och Lallament representerade för Franciskus. Och demonologin var, för Franciskus, viktig. Kyrkan måste vara en kraft mot intets makter.

Fiorito beskrev i en essä som var avgörande för den blivande påven, ”*La opción personal de S. Ignacio: Cristo o Satanás*”, hur den ignatianska metoden uppdragar att vi är splittrade i ”två olika jag” – det jag som följer Kristus och det jag som följer Satan. Och det är denna slitning som den romersk-katolska kyrkan ska påminna världen om och som jesuiternas andliga övningar ställer oss inför. De gör det mitt i en värld där det kan tyckas omöjligt att handla rätt eftersom vi, som Franciskus ofta betonade, är formade av arvsynden och helt enkelt ofta saknar makten att på egen hand göra vad som är gott. Efter det så kallade smutsiga kriget mellan 1974 och 1983 i Argentina, då runt 30 000 personer dödades eller försvann, kritiserades också den blivande påven – som då var provinsial för den argentinska jesuitorden – för sin försiktiga hållning gentemot militärjuntan. Särskilt omdiskuterat är huruvida han hjälpte två slumpräster, Orlando Yorio och Franz Jalics, som kidnappades av militärer och hölls fängslade i ett hemligt fängelse. Men Franciskus ska ha försökt få dem frisläppta och enligt den italienske journalisten Nello Scavo kan han genom sin tysta diplomati ha räddat mer än tusen personer från tortyr, fängelse och ond bråd död. Det var kanske erfarenheten av en sådan brutal verklighet som fick honom att kort efter Putins fullskaliga invasion av Ukraina 2022 hävda att världen håller på att träda in i ett ”tredje världskrig som utkämpas bit för bit” – ett synsätt som hans efterträdare, Leo XIV, verkar dela då han använde exakt samma ord för att beskriva världsläget i sin första söndagspredikan i maj 2025. Vår värld är en värld som ännu inte är försonad och det är möjligt att det är enklare att se detta om man tillhör det Franciskus återkommande beskrev som de ”existentiella periferierna”. I sin älskade Favres anda hävdade han 2022: ”Endast en kyrka som är nedsänkt i verkligheten, vet på riktigt vad som finns i den samtida människans hjärta. Därför består varje sann kommunikation framför allt av konkret lyssnande, möten, ansikten och berättelser. Om vi inte vet hur man lever i verkligheten, begränsar vi oss till att endast ange riktningar från ovan som ingen lyssnar på.” Kristendomen, hävdade Franciskus, var mer än ett abstrakt trosprogram. Dess dogmatik pekade främst på vem Kristus var – och hur Gud lever – då denna religion är mer än en filosofi. Den är ett liv som erbjuder vänskap, och dess filosofiska och teologiska läror måste kunna visa att det första och det sista är en gudomlig och treenig person – en person som blivit född av en människa.

Om Franciskus pontifikat var politiskt, var det följaktligen för att världen tvingade honom att tolka tidens tecken och agera utifrån denna profetiska tydning. I en meditation 2015 i *Casa Santa Martas* kapell sade han att ”tider-

na förändras och vi kristna måste ständigt förändras”. Man behöver på intet sätt vara en intellektuell eller akademiker för att tolka tidens tecken: ”Se på bönderna, på de ödmjuka: i sin enkelhet förstår de att när regnet kommer växer gräset; de kan skilja vete från ogräs. Som ett resultat kommer enkelheten – om den åtföljs av tystnad, eftertanke och bön – att göra det möjligt för oss att förstå tidens tecken.” Franciskus menade följaktligen att om det skandalösa evangelium som säger att dödens makter börjat övervinnas genom Jesu död, uppståndelse och himmelfärd ska fortsätta vara levande i en alltmer sekulär värld måste kyrkans folk tolka historien och vara beredda att förändras med den. Men den måste tolka historien i relation till det som Franciskus menade var den eviga och oföränderliga kärnpunkten i kristendomen: Jesu bultande och eviga hjärta. Det hjärta som blivit mänskligt och som omsluter oss med både helvetisk vrede och himmelsk kärlek.

Franciskus sista encyklika *Dilexit Nos* (*Han har älskat oss*) från 2024 handlar om Jesu hjärta och belyser den argentinske påvens närhet till en lågkatolsk fromhetskultur där Maria är en central gestalt och hjärtat en viktig soteriologisk symbol. Men även i denna text blir Franciskus mystiska teologi tydligt politisk, då han i augustinsk anda beskriver kyrkan som ett sjukhus som kan hjälpa till att göra världen hel: ”Vi måste komma ihåg att i Romarriket mötte många av de fattiga, invandrarna och andra som levde i samhällets utkanter respekt, kärlek och omsorg från de kristna. Detta förklarar varför den avfällige kejsaren Julianus i ett av sina brev erkände att en av anledningarna till att de kristna respekterades och imiterades var den hjälp de gav de fattiga och främlingarna, som vanligtvis ignorerades och behandlades med förakt.” Franciskus teologiska kardiologi rör därmed inte bara det inre livet. Hjärtat är organet som avgör om vi lever eller ej, och än mer hur vi lever i en ofta hjärtlös värld. Hjärtats symbolik är därför relaterad både till evigheten och vardagen, Gud och världen – just den värld som för så många människor innebär ”en ekonomi som dödar”, som Franciskus alltså skrev i sin första apostoliska exhortation. Statistiken talar också sitt tydliga språk. Närmare sextio procent av världens arbetare, fler än två miljarder människor, är enligt *World Economic Forum* verksamma i den informella ekonomin. Den stora majoriteten av världens arbetare saknar således de sociala skyddsnät som många medborgare i världens rikaste länder i dag menar är hotade av migration och globalisering. Och en stor del av dessa fattiga arbetare, inte minst de som befinner sig på vandring i jakt på fred eller ett tryggare liv, är katoliker som lever utanför väst.

Franciskus pontifikat var ett försök att representera den väldiga massa av katoliker som kyrkan består av. Han var kritisk till pompa och ståt och avvisade de traditionella påvliga kläderna – stola, rochet och mozzetta – när

han valdes, och föredrog i stället en enklare vit kåpa och pellegrina. Det var en tydlig markering som provocerade många, särskilt i väst där den katolska kyrkan tappat medlemmar och inflytande. I USA lämnar omkring åttahundra personer kyrkan för varje hundratal som konverterar eller döps, ofta på grund av bristande tro, övergreppsskandaler, sekularisering och andra faktorer. Samtidigt växer kyrkan fortfarande i det som ofta kallas det globala syd. Om den nuvarande trenden fortsätter kommer tre fjärdedelar av alla katoliker att leva utanför väst år 2050, och Sydamerika har sedan länge varit kontinenten med flest katoliker.

Migrationsflödena har dessutom redan omformat den romersk-katolska kyrkan i USA och de flesta europeiska länderna till en mångetnisk gemenskap. Om Franciskus därför kort efter sin död kunde beskrivas i *The Washington Post* som ”en globalist i en tid av nationalister” är det inte för att påven själv var skeptisk till nationalism, utan för att hans ledarskap vittnade om att hans kyrka är en världskyrka och en migrantkyrka. Denna verklighet har, för alla påvar och kristna, en eskatologisk betydelse då de döpta blivit främlingar för den fallna värld som utan Guds kärlek vore fullständigt identisk med vår arts långa historia av handlingar och underlåtelser. Det är detta som den sydamerikanske och på många sätt djupt augustinske påven såg som ett arv av skuld, som skänks från generation till generation oavsett om vi vill det eller ej och som vi behöver hjälp från Gud själv för att kunna bli fria från. Våra handlingar och underlåtelser bestämmer trots allt vilka vi är i Jesu väldiga hjärta, som enligt Franciskus bultar hårdast för Lasarus och alla andra fattiga som i dag inte sällan är på flykt. För hjärtats princip, kan vi läsa i *Dilexit Nos*, innebär ”att individer är ännu mer ’värda’ vår respekt och kärlek när de är svaga, föraktade eller lider, till och med till den grad att de förlorar sin mänskliga ’gestalt’”. Dessa ord är inte bara ett uttryck för ett abstrakt medlidande eller en sentimental moralteologi, utan för en historisk realitet som Jesus uttryckte på ett kärnfullt sätt när han sa till sina lärjungar: ”De fattiga har ni alltid hos er, men mig har ni inte alltid.” Och fattiga tenderar att sträcka ut en hand, söka ett arbete, korsa en gräns, stjäla en vara, och på olika sätt överleva. De driver på och förändrar historien.

Bergoglio växte upp i en världsdel dit miljoner européer och andra flytt för att undvika fattigdom, förtryck eller helt enkelt söka ett nytt liv. Han var själv ett barn till flyktingar. Han föddes den 17 december 1936 i Buenos Aires som äldsta barnet av fem till Mario José Bergoglio, en revisor från Piemonte i Italien, och Regina María Sívori, hemmafru. Mario och Regina, bägge aktiva i *Azione Cattolica*, lämnade Italien 1929 för att undkomma Benito Mussolinis skräckvälde. Flyktingerfarenheten tycks vara relevant för att förstå den romersk-katolska kyrkans förste sydamerikanske påve.

Men även kopplingen till Argentina och Sydamerika är avgörande. I ett förord till en kommentar av Hegels *Andens fenomenologi* skriven av en av Bergoglios förebilder, den argentinska filosofen Amelia Lezcano Podetti (1928–1979), lyfter Bergoglio fram Podettis idé om *la irrupción de América en la historia* som en händelse som klyver historien itu. Det var enligt Podetti i och med ”upptäckten” av Amerika som världen på allvar trädde fram som större än Europa. Och som många utvecklingsprocesser i en fallen värld skedde detta genom våld och död. De europeiska koloniserarna förintade komplexa och blomstrande civilisationer. Det beräknas att runt 56 miljoner urfolk dog under loppet av ett sekel i Nord- och Sydamerika till följd av den europeiska expansionens jordbruk, slaveri, gruvnäring och kolonialism. Men det koloniala våldet blev enligt Franciskus inte bara en tragedi för Amerika, utan också ett sår som kom att slita sönder Europas kristna civilisation.

Bara tjugofem år efter att Christopher Columbus lade till i det han trodde var Indien spikade Martin Luther upp sina 95 teser. Det satte igång en process som enligt en annan av Franciskus stora förebilder, den uruguayanske katolske historikern och journalisten Alberto Methol Ferré, började få sitt avslut först i och med det Andra Vatikankonciliet: ”Med konciliet överskrider kyrkan både den protestantiska reformationen och den sekulära upplysningen. Den övervinner dem genom att ta till sig det bästa från båda. Vi kan också säga så här: den skapar en ny reformation och en ny upplysning.” Mötet i Rom mellan 1962 och 1965 signalerade enligt detta synsätt ett möjligt slut på det moderna projekt som kolonialiseringen av Amerika och religionskrigen kort efter reformationen i Europa hade utmynnat i. För även om reformationen vilade på en legitim kritik av ekklesial korruption – och på så sätt även möjliggjorde en inomkatolsk reform som inte minst jesuitorden representerade – medförde den en splittring av Europa och en politisering av kristenheten längs med nationella och statliga konfliktlinjer. Europa blev enligt både Methol Ferré och Franciskus en kontinent som på många sätt var mer nationalistisk än kristen. Reformationen och den katolska kontrareformationen ledde fram till det trettioåriga kriget och lade grunden för de sekulära nationalstater som så att säga blev upplysningsfilosofins politiska hemvist. Men upplysningen förhindrade inte att människor behandlades som slavar och varor. De europeiska, och alltmer sekulära, staterna var drivande i den så kallade triangelhandeln mellan Europa, Västafrika och Amerika/Karibien som varade fram till och 1800-talet, där europeiska varor byttes mot afrikanska slavar som sedan transporterades till Amerika för att arbeta på plantager. Den romersk-katolska kyrkans hierarki var alltför sen med att fördöma detta utbyte (en viktig bok om detta är je-

suitteologen Christopher J. Kellermans *All Oppression Shall Cease: A History of Slavery, Abolitionism, and the Catholic Church*) trots att Paulus III, som stadfäste Jesu sällskap 1540, redan 1537 underströk att det var kristen lag att ursprungsbefolkningarna inte fick förslavas och att de hade rätt till frihet och egendom även om de inte var döpta – och trots att katoliker bidrog till kampen för slavernas befrielse. Ett exempel på det senare är den fromme och mytomspunne revolutionären François-Dominique Toussaint Louverture som ledde kampen mot slaveriet i Haiti 1791 och som hade uppfostrats av präster, inte minst jesuitmissionärer, som lärde honom att läsa och skriva.

Det var denna katolicism som Bergoglio och kretsen kring Methol Ferré såg som ett alternativ både till reformationen och upplysningen. Den möjliggjorde rentutav vad Methol Ferré beskrev som en ”ecklesial geopolitik” koncentrerad på det himmelska Jerusalem, där den enskilda personens oändliga värde snarare än statlig eller politisk suveränitet skulle stå i centrum för kyrkans politiska verksamhet. Det var på detta sätt det Andra Vatikankonciliet innebar en möjlighet för den alltmer globala romersk-katolska kyrkan att ta sig ur både reformationen och upplysningen, och möjliggöra en ny katolsk reformation och upplysning. Dialektiken mellan reformation och kontrareformation under 1500- och 1600-talen – och följaktligen nationaliseringen och politiseringen av kristendomen – var i slutänden inte bara parallell med kolonialiseringen av Amerika. Den drevs på av denna logik då olika tolkningar av det kristna budskapet kunde användas för att legitimera de europeiska kolonialmakternas kamp om alla de affärsmöjligheter som ”upptäckten” av Amerika innebar. Upplysningen som på många sätt kom som ett svar på de europeiska religionskrigen – och som inte på ett enkelt sätt kan ses som ett irreligiöst fenomen – saknade dock enligt Franciskus makten att försvaga de i slutänden demoniska krafter som möjliggjorde förintelsen av miljoner människor i det som blev känt som Amerika. Columbus styre var så brutalt att han till sist fängslades och skickades tillbaka till Spanien i bojor 1498, under sin tredje resa, efter att det lett till uppror bland bosättarna i Nya Världen.

Methol Ferré betonade på sjuttioalet att framväxten av gud-är-död teologi och annan form av radikal teologi är en typisk västerländsk produkt som inte klarat av att se hur kristendomen just genom det koloniala projektet blivit en mestiserad och global företeelse. Den romersk-katolska kyrkan är, som jag nämnde ovan, störst i Sydamerika och växer främst i Afrika och Asien. Afrika är idag kontinenten med flest kristna i världen. Franciskus pontifikat speglar detta och hans ledarskap kan göra det enklare för oss nordbor att komma ihåg att kristendomen, som ursprungligen växte fram i Mellanöstern och Nordafrika och därför var allt annat än västerländsk i mo-

dern mening, idag är en global företeelse. Men Franciskus var också ytterst medveten om att kristendomen börjar bli ett religiöst undantag i en sekulär värld. Hans vilja att lyssna på en värld som helt enkelt inte känner igen sig i den kristna religionens läror och moraluppfattningar var därför inte så mycket en eftergift som ett försök att följa den tradition av mystik som han ledde tillbaka till Pierre Favre – jesuiten och helgonet som menade att vänskap var nyckeln för all mission och omvändelse.

Riktlinjerna för en sådan katolicism institutionaliserades i det Andra Vatikanconciliet och legitimerades genom den vändning till patristiken som detta koncilium innebar. En ung Joseph Ratzinger hade redan på femtiotalet sagt att den konstantiska eran var slut, men med Franciskus kan man förstå att det inte nödvändigtvis innebär att kyrkan blir en katakombkyrka eller en frikyrklig sekt. I själva verket kan den nu framstå som en global världsmakt, en väldig civilisation, som är större än alla nationer. Under det andra vaticanconciliet möjliggjordes en färdplan för en sant universell kyrka i en värld som inte är dess slutgiltiga hem, då hela skapelsen ryckts bort från skaparen och präglats av dödens och syndens krafter. Det var dessa krafter som gjorde att den romersk-katolska kyrkans påvar länge menade att katolicismen måste vara en statsreligion. Det låg i varje människas eviga intresse att kyrkan var det politiska livets moraliska och religiösa garant. Men religionskrigen, kyrkans korruption och senare pedofilkrisen vittnar tydligt om att det bästa kan perverteras till det värsta. Och som flera av kyrkans viktigaste lärare betonat måste valet av Gud vara frivilligt för att verkligen skänka en väg till frälsningen. Kristendomen kan inte vara statens eller tvångets religion: Den måste vara den mänskliga personens religion, och därmed frihetens religion.

Franciskus var emellertid knappast en motståndare till att den katolska kyrkan skulle gripa in i politiken. Citatet som inleder denna text visar att han hoppades att kyrkan kunde forma både samhället och ekonomin. Vissa beskrev honom till och med som en ultramontan påve, då han kunde agera med järnnäven mot dem som inte ville följa hans väg. De så kallade ultramontanisterna – från latinets *ultra* (bortom) och *mons* (berg), alltså bortom bergen – betonade under 1800-talet den katolska kyrkans rätt att hävda sig som en makt gentemot nationalstaterna. De användes av nationalistiska krafter för att utmåla katoliker som ett slags landsförrädare. Och visst kan man identifiera vissa sådana ultramontana tendenser i den sydamerikanske påvens ledarstil. Ett bra exempel är när Franciskus i februari 2025 skrev till de amerikanska biskoparna, efter att USAs vicepresident J. D. Vance hade försökt legitimera Trumps immigrationspolitik med den katolska tanken om en kärlekens ordning. I sitt brev underströk Franciskus med kraft att ”den sanna *ordo amoris* som måste främjas är den som vi upptäcker

genom att ständigt meditera över liknelsen om den 'barmhärtige samariten' (jämför Lk 10:25-37), det vill säga genom att meditera över den kärlek som bygger broderskap som är öppet för alla, utan undantag". Det visar att kyrkans uppgift fortfarande är att undervisa världens politiska makter om vad kärlek och frälsning innebär – och därmed, varför kyrkans budskap kan hamna i öppen motsättning med den politiska makten.

Många var besvikna på Franciskus initiala ovillighet att använda järn-näven för att på allvar göra upp med övergreppen mot barn och vuxna. Under ett besök i Chile 2018 hävdade Franciskus att anklagelserna mot en biskop var "förtal utan bevis". Uttalandet väckte starka reaktioner i ett land som just börjat hantera sin kyrkas övergreppsskandaler. Påvens egna rådgivare kritiserade honom öppet, och han tvingades backa. I stället för att stå fast beställde Franciskus en utredning och insåg att han hade haft fel. Han bad offren om ursäkt – och fick hela Chiles biskopskår att erbjuda sina avskedsansökningar. Men utan kraften, för att inte säga vreden, underifrån hade Franciskus kanske inte heller orkat lyssna. Det verkar dock som att Franciskus menade allvar med sin ånger, och måhända berodde det på att kritiken av klerikalism var en avgörande aspekt av hans pontifikat. Han var en varm anhängare av synodalitet och villig att lyssna på kyrkans folk och den omgivande världen. Ett år efter skandalen i Chile kallade han biskopskonferensernas ledare till Vatikanen för att kräva hårdare åtgärder mot övergrepp. Han tog bort den så kallade "påvliga hemligheten" kring sådana fall och införde krav på att kyrkans personal måste rapportera misstänkta övergrepp internt. Dessutom införde han rutiner för att utreda biskopar som själva begått eller dolt övergrepp – ett steg mot att bryta kyrkans kultur av straffrihet. Han försökte också stärka lekmännens roll i kyrkan. Han ville ge dem inflytande i beslutsprocesser och omformade därför kyrkans ledarskap genom att låta lekmän – även kvinnor – leda viktiga ämbeten i Vatikanen. I sitt dokument *Praedicate Evangelium* ändrade han reglerna som sa att enbart präster kan leda kurien. Här kan man se hur en avgörande del av Franciskus teologi började institutionaliseras som lag. Han betonade trots allt att dopets värdighet gör varje kristen till konung, profet och präst. Den katolska kyrkans hierarki är helig och inte minst nödvändig för att kyrkan ska överleva som en världsomspännande och geopolitisk makt, men den ska vara ett medel för en tjänande och profetisk gemenskap med de "existentiella periferierna" och "de fattiga".

Det var därför det utifrån Franciskus perspektiv i slutänden var det Andra och inte Första Vatikankonciliet som möjliggjorde en uppfordrande katekes av världens makter: Han menade närmast att detta koncilium utgjorde grunden för en verklig postmodernitet – det vill säga, en ordning bortom

den nationalistiska dialektiken mellan reformation och motreformation som slitit sönder den medeltida kristna civilisationen och lagt grunden för upplysningen. Den romerska kyrkan är inte en statskyrka utan en universell gemenskap som lika lite kan acceptera den moderna nationalstatens gränser som slutpunkter för sin mission idag, som den accepterade äldre rikens gränsdragningar igår. Och detta inte bara för att den katolska kyrkan är en global kyrka, utan än mer för att den vidhåller att vi i slutänden blott är gäster i denna värld. Det är också denna apokalyptiska insikt som kan göra den kristna universalismen konkret enligt Franciskus. I förordet till Podettis kommentar av *Andens fenomenologi* skriver den blivande påven:

De stora mänskliga problemen är utan tvekan universella och på ett visst sätt tidlösa, men i filosofens medvetande riskerar de att försvinna i tomma, abstrakta formuleringar om de inte passerar genom sållet av den rena och hårda verkligheten. Och verkligheten är alltid förkroppsligad, särskild och konkret. Det kan inte finnas någon tillgång till universaliteten utan att man fullt ut och helt omfamnar inkarnationen [*la encarnación*].

I ljuset av inkarnationen, med andra ord Guds förköttsligande som människa, gränsar förvandlandet av kristendomen till ett totaliserande tankesystem enligt Franciskus mot heresi. Kristendomen är och borde vara inkarnationens religion. Och det var denna inkarnatoriska konkretion av evigheten i tiden och rummet, i köttet och blodet, som Franciskus erbjöd på ett sätt som provocerade lika många konservativa katoliker som han gjorde progressiva sådana besvikna. Kanske var han nöjd med detta, då hans teologi och ledarstil vilade på en idé om förening av motsatser som inte kulminerar i en syntes. Livet och tänkandet måste hållas öppet ändå tills den eskatologiska slutpunkt som de kristna kyrkorna hävdar redan har börjat uppenbara sig i Jesu liv, död och uppståndelse fullständigt omformat verkligheten. Men Jesus spottar enligt Uppenbarelseboken ut den som är ljum eller mjuk, och eftersom varje center är definierat av sina extremer är den aristoteliska mittpunkten inte sällan rörlig och föränderlig. Det är helt enkelt svårt att identifiera en mitt när kontexten är i rörelse.

Denna insikt om världens föränderlighet blir inte minst tydlig i vad som antagligen är en av Franciskus mest lästa skrifter: miljöencykliken *Lovad vare du* från 2018. Där betonar Franciskus, återigen i Favres anda, att relationer, vänskaper och kärlekar är vad som kan befria oss och leda oss mot det eviga livet: ”Människan utvecklas mer, mognar mer och helgas mer beroende på i vilken utsträckning hon går in i relationer och förmår lämna

sig själv för att leva i gemenskap med Gud, med andra och med alla varelser.” Skapelsen finns inte utan relationer, såsom relationen till skaparen och relationerna mellan allting skapat. Människans till synes ofta banala och konkreta livsvärld är avhängig det väldiga kosmos av galaxer – kanske till och med, det multiversa – som omger henne. Vi tillhör inte bara en region i världen utan skapelsen som sådan, och vi gör det eftersom vi är Guds barn och därmed har en skapare.

Det är denna kosmiska, med andra ord skapade, avhängighet som gör människan till en del av den ut- och inandning, *exitus* och *reditus*, α och ω , som Guds skapelse och omskapelse av världen innebär. Det är ingen slump att Bibeln börjar med en redogörelse för skapelsen av allt som är och avslutas med en berättelse om alla tings slut i en värld bortom solen. Men vår värld är inte bara en plats för livet, den är också plågad av döden: den död som enligt klassisk kristen teologi och metafysik kan sägas vara orsakad av änglarnas och människornas fall. Och det är denna kosmiska olycka som måste helas så att allt ska bli som det borde vara. *Lovad vare du* är därför i slutänden långt mer än en simpel appell om att vi människor borde ta hand om den värld där korallreven dör ut och vi trätt in i en sjätte artutrotning – de tidigare fem processer av artutrotning som omformat livet på vår planet orsakades inte av den mänskliga civilisationen. Kanske kan de därför, med hjälp av Franciskus encyklika, tematiseras dogmatiskt och mytologiskt som en konsekvens av änglarnas fall. Det har skett en kosmisk olycka som möjliggör att människan kan följa ormen och falla ned i den värld där livet blivit en kamp om överlevnad, bestämt av det närmast omöjliga valet mellan det goda och det onda. *Lovad vare du* är på så sätt en apokalyptisk mariologi som visar att mystiken inte bara är politik utan att politiken måste förvandlas till mystik om den ska kunna hjälpa oss. Vi behöver ett hopp som över-skrider människans horisont men som ändå bor i vårt hjärta: hoppet om övervinnandet av döden, ett hopp som för Franciskus innebar hoppet om alla varelsers förhärligande och, därför, rimligtvis, uppståndelse.

Till slut kommer vi att stå ansikte mot ansikte med Guds gränslösa skönhet (jfr 1 Kor 13:12) och med beundran och glädje kunna utläsa universums mysterium som, tillsammans med oss, kommer att ingå i fullkomligheten. Också nu är vi på resa mot evighetens sabbat, det nya Jerusalem, till vårt gemensamma hem i himlen. Jesus säger: ”Se, jag gör allting nytt” (Upp 21:5). Det eviga livet kommer att bli en gemensam erfarenhet av vördnad, i vilken alla varelser, ljuvligt förhärligade, kommer att inta sina avsedda platser och ha något att ge dessa fattiga män och kvinnor som då kommer att vara befriade för alltid.

På så sätt har vi befriats från vårt fallna ursprung. Med Kristus och Maria är vi mer än våra biologiska föräldrars barn. Vi har blivit adopterade av den nye Adam och den nya Eva och därmed börjat bli fria från arvsyndens och de fallna änglarnas makt. Vi har fått en apokalyptisk mor som vårdar sig med "omsorg och smärta om vår sårade värld. Precis som hennes genom-borrade hjärta sörjde Jesu död, känner hon nu smärta inför lidandet hos de plågade fattiga och inför de varelser på jorden som går till spillo till följd av mänsklig makt".

Det var denna apokalyptiska och mariologiska tanke om skapelsens delaktighet i det eviga som utmärkte Franciskus pontifikat. Han var tydligt konservativ i vissa frågor, markant progressiv i andra, och ofta verkade han tycka att det var bäst att suspendera sitt omdöme i närmast sokratisk anda och därför påminna oss om några av Jesus kanske mest radikala ord: "Döm ej!" Det kanske mest kända exemplet på det senare är när han apropå en fråga om kyrkans syn på homosexualitet sade sina ofta citerade ord: "Om en person är homosexuell och söker Gud och har god vilja, vem är jag att döma?" Det avgörande för någon som blivit döpt och därmed adopterad av Gud och hans moder kanske helt enkelt är insikten att det aldrig är människan som deklarerar den sista domen. Om detta kan tyckas stå i strid med den katolska kyrkans morallära, som påven knappast ville utmana – tvärtom manade han oss att leva för något större än pengar, sex och ära – så underströk flera av Franciskus försvarare, även konservativa sådana, att den katolska kyrkorättens sista kanon betonar att själens frälsning är den högsta lagen som står över allt annat, och att själen är kroppens livgivande princip. Den är formen som animerar materien och gör den levande: till skator och ugglor, till löss och loppor, till bläckfiskar och marulkar, till mossor och svamp, och därmed till hela den levande omgivning som möjliggjort och fortsätter möjliggöra människan. Nåden och insikten att man ibland inte kan döma eller bestraffa är därför inte bara en nödvändig del av all sund rätt – *summum ius, summa iniuria*, den högsta eller mest pedantiska rätten leder till den högsta orätten – den är grunden till den natur som alltid är större än kampen för överlevnad. Nåden är själva livsgåvan som ingen valt eller skapat på egen hand. Franciskus sökte i slutänden något som var större än lagen, politiken och rätten och därför också något som var större skapelsen och naturen. Han sökte Gud och han fann denna gudomliga skapare likt sina jesuitfäder i treenigheten, i relationen, i vänskapen och i kärleken. Och således i det allomfattande hjärta som innesluter, och som därmed är långt större än den nuvarande, förunderliga men i slutänden ändliga skapelsen som inte är den sista och som vi måste vårda just för att den precis som vi kommer att dö och gå under. ▲